

METROPOLIZACIJOS PROCESAI ES TERITORINIO PLANAVIMO DOKTRINOJE IR LIETUVA

Jurgis Vanagas

*Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Trakų g. 1/26, LT-01132 Vilnius, Lietuva. El. paštas jurgis.vanagas@ar.vgtu.lt*

Įteikta 2007 10 10

Santrauka. Peržvelgiama Europos Sąjungos sukūrimo chronologija, jos teritorinio planavimo doktrinos ištakos, pagrindiniai Europos „bendrųjų namų“ pamatus padėjusios Mastroichto sutarties teiginiai. Atskleidžiamos šiuolaikinių globalizacijos procesų stimuliuojamų didelių metropolinių regionų formavimosi procesų priežastys. Pritariama vis dažniau pasigirstančioms abejonoms, ar kelis dešimtmečius vyravusios *darniosios plėtros* samprata teritorinio planavimo procese yra vienintelė ir nenuginčijama alternatyva. Šiuo požiūriu Baltijos jūros regiono ir nusistovėjusių teritorinių struktūrinių vienetų (*NUTS*) kontekste Lietuva stokoja ryškaus urbanistinio centro, galinčio pretenduoti į oficialiai pripažintų *European City* rango miestų sąrašą. Vienintelė galimybė tokiam metropoliniam centrui sukurti – tai Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane numatytas Vilniaus ir Kauno potencialų sujungimas.

Reikšminiai žodžiai: metropolis, regionas, metropolinis regionas, *Euro City*, *NUTS*, dvimiestis, darnioji plėtra.

Įvadas. Pagrindinės sąvokos

Straipsnio tikslas – paanalizuoti šiuolaikines metropolizacijos, metropolio, metropolinio regiono sąvokas ES teritorinio planavimo doktrinos šviesoje, peržvelgti šių teritorinių darinių formavimosi sąlygas ir etapus, pabandyti atskleisti jų plusus bei minusus ir šiuo aspektu pasverti galimus Lietuvos urbanizacijos procesus.

Metropolis – tai pagrindinis valstybės, valstijos ar regiono miestas, sostinė, taip pat tam tikros veiklos centras ar tiesiog didelis, svarbus miestas.

Regionas bendroju atveju – tai arealas, didelis paviršiaus ar erdvės segmentas; teritorijos administracinis vienetas; interesų ar veiklos teritorija; sfera. Siauresnėje profesinėje plotme vartojami keli skirtingi šios sąvokos apibrėžimai. Paprasčiausias – tai *žemės (erdvės) segmentas*, arba apribotas žemės arealas, kuris skiriasi nuo kito arealo gamtiniu, kultūriniu, politiniu, militaristiniu ar ekonominiu požiūriu. Kalbant apie regioną dažniausiai

turima galvoje *teritorinė* regiono struktūra. Ši sąvoka vartojama geografijos moksle ir įvairiapusiško planavimo srityje, nors susidomėjimas šia kategorija pastebimas ir sociologijos, politikos, istorijos, kultūros studijose, antropologijos bei teritorijos moksluose. Bendras visiems mokslams regionui tinkantis apibrėžimas galėtų būti suformuluotas taip: „kur, ko ir kiek telpa“ [1].

Regionas apibrėžiamas dažniausiai pagal keturis kriterijus – fizinį, ekonominį, politinį ir kultūrinį. Tai kiek supaprastinta regiono traktuotė, nes siaurai suprantamas regiono turinys ne visada telpa į vienus rėmus. Pavyzdžiui, ekonominis vystymasis kartais nesutampa nei su institucinėmis politinėmis, nei su socialinėmis, kultūrinėmis regiono ribomis. Taigi, pasak J. S. Jauhiainen, kiekvienu atveju tikslinga kalbėti apie fizinį-gamtinį, ekonominį-funkcinį, politinį-administracinį ir sociokultūrinį regioną.¹ Plataus masto

¹ *Fizinį-gamtinį regioną* per ilgą laiką formuoja geologiniai ir geomorfologiniai procesai. Jį paprastai riboja gamtinės ribos, tokios kaip kalnai, upės, nors tai gali būti ir vizualūs (kraštovaizdžio) veiksniai. *Ekonominis-funkcinis regionas* – tai veikiau analitinis apibrėžimas, kuris nusako ekonominės veiklos efektyvumą. Pavyzdžiui, remiantis klasikine W. Christallerio „centrinių vietų“ teorija, regioną apibrėžia ekonominės centro ir periferijos, centrinės vietos ir tolimojo užnugario pozicijos. *Politinis-administracinis regionas*, pasak J. S. Jauhiaineno [1], yra įprastinė regiono definicija, nors ji gali turėti kelias socialines-politines interpretacijas. Viena vertus, valstybei yra paranku skirstyti teritoriją į smulkesnius arealus ir valdyti juos per savo įgaliotinius. Taigi regionas yra svarbus ekonominės intervencijos ir politinio reguliavimo svertas. Kita vertus, politinė regiono charakteristika gali byloti ir apie tai, kad jame nuolat vyksta su oficialiaja vyriausybės linija nesutampantys politiniai debatai ir kyla opozicinės politinės akcijos. *Sociokultūrinis regionas* yra tapęs populiaria šiuolaikinės visuomenės kategorija. Tradiciškai toks regionas yra apibrėžiamas pagal vietos gyventojų specifinį (panašų ar išsiskiriantį iš kitų) lingvistinį kultūrinį identitetą ir atitinkamą sociokultūrinę gyvenimo praktiką. Tai reiškia, kad kalbama apie vietos bendruomenes, etninius ar homogeniškus kultūrinius arealus, kuriuose praktikuojamas tam tikras papročių, tradicijų, folkloro ir kt. požymių gyvenimo modelis. Jaunesnės kartos mokslininkai tokią sociokultūrinio regiono sampratą vertina kiek skeptiškai dėl intensyvios migracijos, masinės kultūros paplitimo, etninių bendruomenių maišymosi, žiniasklaidos ir kt. įtakos, kurie stelbia ir blukina ryškų lokalinį identitetą.

teritorijų planavimo sferoje, taip pat kraštovarkoje plačiai vartojama ekonominei-funkcinei traktuotei artima regiono, kaip **teritorinės apgyvendinimo sistemos**, interpretacija. Straipsnyje dėmesys daugiausia sutelktas į jo branduolio, šerdies, *metropolinius* aspektus.

Metropolinis regionas (arealas) suprantamas kaip didelis apgyvendintas židinytis, susidedęs iš *centrinio miesto* kartu su jo įtakos zona arba iš kelių artimų kaimyninių centrinių miestų su jų įtakos zonomis. Paprastai metropolinis arealas vadinamas didžiausio ar svarbiausio jo miesto vardu. Erdvinių planavimo dokumentuose metropolinis regionas nusakomas kaip aglomeracija, kurioje yra daugiau kaip 1 mln. gyventojų ir kuri užima aukštą tarptautinę poziciją ir turi nuolatinių tarptautinių išpareigojimų [2].

Metropolinis arealas jungia intensyviai užstatytą, urbanizuotą² teritoriją su periferine zona, kuri su centru artimai susijusi aptarnavimo, komercijos, įdarbinimo – švytuoklinės migracijos ryšiais.

Trumpa ES teritorinio planavimo doktrinos istorija

Dabartinė Europos Sąjunga, tapusi didele ir įtakinga valstybių asociacija, gimė siekiant užgesinti nuolatinius nesutarimus tarp Vokietijos ir Prancūzijos: per nepilną šimtmetį, laikotarpį nuo 1870 iki 1945 m., šios šalys kariavo net tris kartus. 1950 m. gegužės 9 d. Prancūzijos planavimo komisaro Jean Monnet (1888–1979) iniciatyva VFR kancleris Konradas Adenaueris (1876–1967) ir Prancūzijos užsienio reikalų ministras Robert Schuman (1886–1963) pasirašė sutartį dėl bendros abiejų šalių anglies ir plieno pramonės kontrolės. Vėliau prie šios sutarties prisijungė Italija, Belgija, Liuksemburgas ir Nyderlandai. Šios šešios šalys tapo būsimosios Europos Sąjungos iniciatorėmis, o gegužės 9-oji vėliau buvo paskelbta Europos diena.

1952 m. Jean Monnet buvo išrinktas šios organizacijos prezidentu, 1974 m. įsteigta Europos Taryba (*European Council*), 1979 m. sudaryto Europos Parlamento prezidentu išrinktas Robert Schuman, tais pačiais metais sukurta Europos pinigų sistema (*European Monetary System*). 1992 m. 12 iš 15 Europos Sąjungos valstybių įsivedė bendrą valiutą eurą. Tai Airija, Austrija, Belgija, Graikija, Ispanija, Italija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Portugalija, Prancūzija, Suomija ir Vokietija. Danija, Didžioji Britanija ir Švedija to nepadarė. 2004 m. gegužės

1 d. Europos Sąjungos sandrauga išaugo iki 25 šalių: į ją įstojo Čekijos Respublika, Estija, Kipras, Latvija, Lenkija, Lietuva, Malta, Slovakija, Slovenija, Vengrija.

Europos Sąjunga suteikė stiprų postūmį regioniniam planavimui.

Regioninio planavimo ištakos siekia dar mąstytojų utopistų epochą, apie jų svarbą savo darbuose rašė dar Tomas Moras (1478–1535), Robertas Ovenas (1771–1858). Konkrečių regioninio planavimo darbų pradžia laikoma XIX a. pabaiga – Arturo Soria y Mata (1844–1920), Ebenezerio Howardo (1850–1928), Raimondo Unwino (1863–1940) projektai. XX a. pirmojoje pusėje imta planuoti Donkasterio, Ruro, Kento pramonės rajonus. Regioninio planavimo darbai ypač suaktyvėjo po Antrojo pasaulinio karo: reikšmingi yra Patriko Aberkrombio (1879–1957) sudaryti Didžiojo Londono plėtros projektai. Tačiau vis didesnę mastą įgaunanti regioninio planavimo praktika parodė, kad pavienių valstybių darbai šioje srityje neduoda laukto efekto.

1970 m. kilo idėja suvienyti visos Europos pastangas, ją įtvirtino 1983 m. Toremolinose (Ispanija) priimta Europos regioninio (teritorinio) planavimo chartija, kurią pasirašė šešių Europos Sąjungos valstybių ministrai. 1987 m. buvo priimti Europos regioninio planavimo strategijos metmenys. Nutarta, kad teritorinio planavimo uždavinys – kompleksiskai išdėstyti gamybos įmones ir gyvenamąsias vietas, racionaliai panaudoti žemės išteklius, tobulinti gyvenimo, darbo ir buitines sąlygas.

Svarbiu veiksmu konsoliduojant Europos regioninio planavimo politiką laikomas 1992 m. Nyderlandų mieste Mastrichte pasirašyta sutartis, kurios tikslas – suderinti Europos Sąjungos šalių interesus, padėti pamatus Europos bendriesiems namams ir kurti juos. Kuruoti šiuos darbus pavesta specialiam Regionų komitetui.

Štai pagrindiniai Mastrichto sutarties teiginiai:

- kurti teritoriją be erdvinių sienų,
- skatinti darnią (*sustainable*) ekonominę ir socialinę plėtrą,
- mažinti regionų vystymosi netolygumus,
- plėtoti transeuropinį transportinį, telekomunikacijų ir energetikos tinklą,
- saugoti ir gerinti aplinkos kokybę,
- taupiai naudoti gamtos išteklius,
- saugoti nacionalinę ir regioninę įvairovę.

Metropolinio regiono vieta šalies teritorinio planavimo sistemoje. Pamokos Lietuvai

Šalies erdvinę struktūrą formuoja gyventojų, darbo vietų išdėstymas kartu su aptarnavimo infrastruktūra

² Morfologiškai teritorija laikoma urbanizuota, kai tarpai tarp pastatų ar statinių neviršija 200 m.

gyvenvietės, darbo vietų telkiniai, susisiekimo keliai, energetikos³ tinklas ir informacijos perdavimo kanalai. Gyvenviečių sistemą ir tinklą apibūdina jų vieta, reikšmė ir svarba, taip pat dydis. Sistemos erdvinės jungtys lemia susisiekimo mainų santykiai ir eismo apytaka. Tarp gyvenviečių tinklo ir susisiekimo sistemos pobūdžio yra abipusis ryšys: jie vienas stimuliuoja, aktyvina, modeliuoja.

Žinomiausius 12 Europos metropolinių regionų, įeinančių į didžiausių pasaulio metropolinių regionų šimtuką (Maskvos, Londono, Paryžiaus, Madrido, Ruro arealą, Sankt Peterburgo, Barselonos, Berlyno, Milano, Atėnų, Romos ir Ankaros), sudaro miestų aglomeracijos, pasižyminčios dideliu demografiniu ir darbo vietų potencialu, išvystyta infrastruktūra ir svarbius politinius bei ekonominius sprendimus priimančių ir specializuotas paslaugas teikiančių institucijų gausa. Juose akumuliuojasi intensyvus ekonominis augimas, jų formavimasi ir galias generuoja intensyvus visuomenės ir ekonomikos globalėjimas. Kartu su šiais dinamiškais procesais ir vis stiprėjančia tarpvalstybine konkurencija auga metropolinių regionų potencialas, jų išsidėstymas tampa sudėtingu valstybių ir nacionalinių ekonomikų junginiu, daugiasluoksniu tinklu, kuriame kryžiuojasi, susipina nacionalinės ir globalios finansinės ir gamybinės jėgos.

Subyrėjus „geležinei uždangai“ metropolinių centrų būkle, kaip viena iš teritorinio planavimo koordinavimo problemų, susirūpinta ir Baltijos jūrą supančiose šalyse. 1994 m. Taline susirinkę vienuolikos Baltijos jūros regiono (BJR arba BSR – *Baltic Sea Region*) šalių – Baltarusijos, Danijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Norvegijos, Rusijos, Suomijos, Švedijos ir Vokietijos – aplinkos ministrai pasirašė nuo 1992 m. svarstytą sutartį, pavadintą VASAB-2010⁴. BJR miestai pagal jų 2010 m. ateities būklę suklasifikuoti į penkias kategorijas: Europos, Baltijos, nacionalinius, regioninius ir kitų miestų kategoriją. Svarbiausiems regiono metropoliniams centrams suteiktas aukščiausias – *European City* (arba sutrumpintai *Euro City*) miestų rangas. Tai

Berlynas, Hamburgas, Helsinkis, Kopenhaga, Minskas, Oslas, Ryga, Sankt Peterburgas, Stokholmas ir Varšuva. Šiems miestams, be anksčiau minėtų savybių, būdingos inovacijų ir konkurencingumo galimybės, koncentruotos gamybos ir mokslo potencialo sutelktis. Tai svarbūs tarptautiniai vartai į arealus, praaugančius nacionalines sienas. Itin vertintas sostinės ir jūrų uosto statusas, taip pat tiesioginės tarptautinės susisiekimo linijos – oro ir greitaeigio bėginio transporto maršrutai, jų terminalų modernumas bei prieigos – pasiekiamumas (tarp dešimties *Euro City* miestų yra aštuonios valstybių sostinės ir septyni jūrų uostai). Sudarant šią klasifikaciją atkreiptas dėmesys į tai, kad šie miestai regione išsidėstę netolygiai – rytinėje regiono dalyje jų mažiau.

Europos žemyne metropolinių miestų tinklo svarbą pabrėžė vadinamoji „Lisabonos strategija“, kurią 2000 m. suformulavo šiame mieste įvykęs Europos viršūnių susitikimas. Jo metu ES vyriausybių vadovai viešai paskelbė, kad Europos Sąjungos tikslas – paversti Europos Sąjungą „konkurencingiausia ir dinamiškiausia žinių ekonomika pasaulyje, užtikrinančia darnų ekonomikos augimą, daugiau ir geresnių darbo vietų bei didesnę socialinę sanglaudą“.

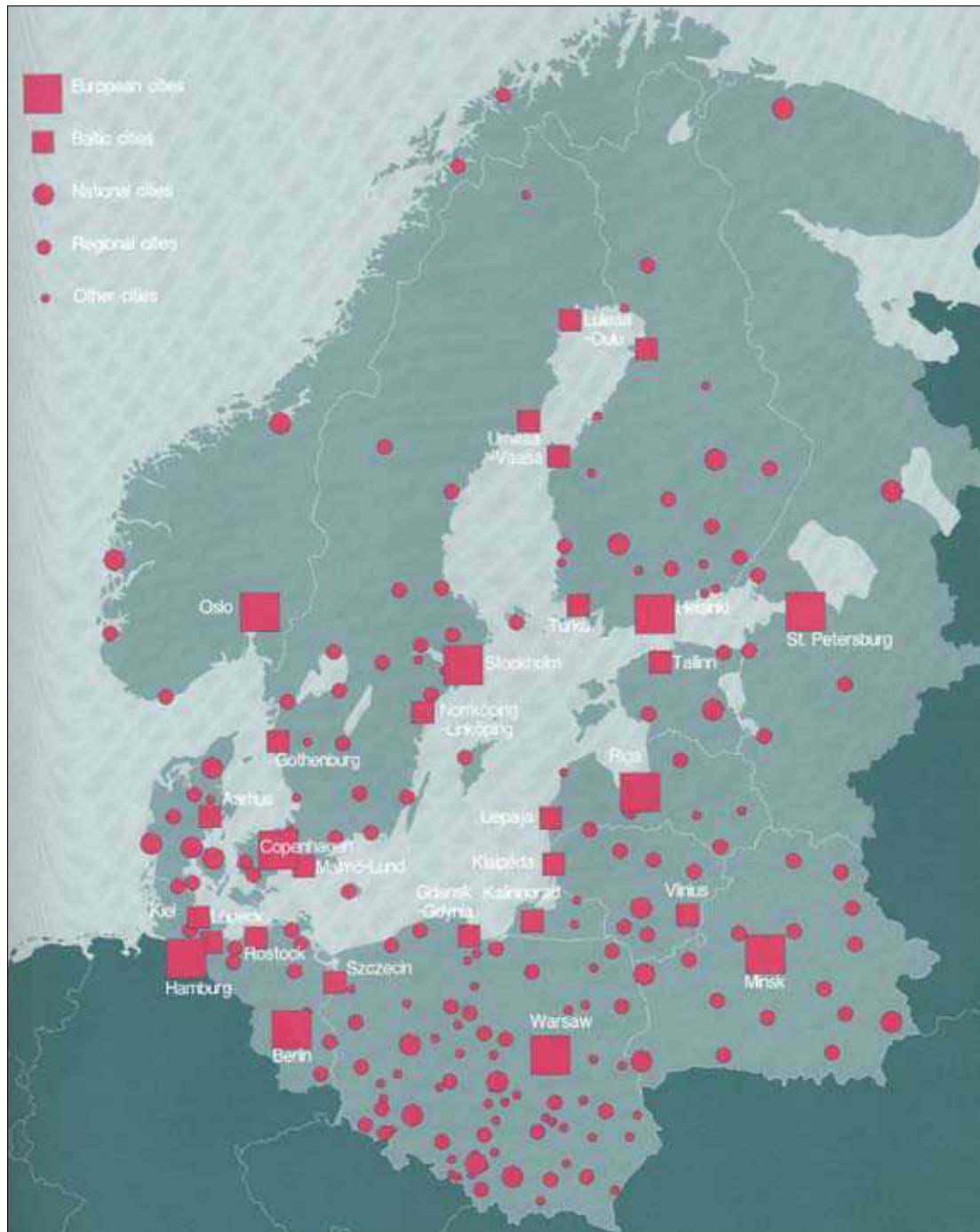
Lietuvai 2004 m. gegužės 1 d. tapus Europos Sąjungos nare, kyla aktualus poreikis šiuo požiūriu peržiūrėti ir pertvarkyti savo teritorijos apgyvendinimo sistemą. Tą skatina pokyčiai, prasidėję įsitraukus į laisvąją rinką, didėjantis atvirumas tarptautinėms investicijoms, ekonomikos integracija ir globalizacija, naujos technologijos gamyboje, komunikacinių technologijų vystymasis. Kyla klausimas, ar Lietuvos gyvenviečių sistema tinkama toliau palaikyti ryšius su Europos ekonomikos sistema? Ar pajėgi Lietuvos ekonomika konkuruoti Europos ir tarptautinėje rinkoje ir būti patraukli esant aiškiai poliarizuotai sostinės padėčiai krašte ir daugiacentrei gyvenviečių sistemai? Ką reikėtų pakeisti regioninėje struktūroje siekiant padidinti Lietuvos erdvinį konkurencingumą? Pagaliau – ar tenkina mus padėtis, kai kraštas neturi savo atstovo aukščiausioje BJR miestų „lygoje“?

Pabandykime paieškoti atsakymo į šiuos klausimus.

Europos Sąjungoje yra nusistovėjusi teritorinių struktūrinių vienetų, vadinamųjų *NUTS* (*the Nomenclature of Territorial Units for Statistics*) klasifikacijos sistema. *NUTS1*, *NUTS2*, *NUTS3* yra regioninio lygmens vienetai, *NUTS4* ir *NUTS5* klasifikuoja lokalųjų lygmenį. Iš penkiolikos ES valstybių narių, prieš įstojant į ES naujoms narėms (kartu su Lietuva), keturiose iš jų (Airijoje, Danijoje, Liuksemburge ir Švedijoje) aukščiausia

³ Infrastruktūra urbanistikoje ir planuojant teritorijas – tai pastatų, įrenginių, tinklų ir sistemų kompleksas, tiesiogiai nepriklausantis materialinių gėrybių gamybai, bet būtinas gamybos procesams (*gamybinė infrastruktūra*) ir žmonių kasdienio gyvenimo reikmėms tenkinti (*socialinė infrastruktūra*). *Inžinerinė techninė infrastruktūra* – apibendrintas pavadinimas visumos inžinerinių įrenginių (objektų), sudarančių patogias sanitarines-higienines ir saugias gyvenimo sąlygas, suteikiančių sanitarinį techninį komfortą gyvenamiesiems ir gamybos pastatams, taip pat apsaugą gamtinei aplinkai nuo neigiamų žmogaus veiklos padarinių [3].

⁴ *Vision and Strategies Around the Baltic Sea* [4].

Baltijos jūros regiono miestų kategorijos pagal VASAB-2010
 Categories of the Baltic Sea Region according to the VASAB-2010

NUTS1 kategoriją sudarė vienas centras – šalies sostinė. Daugiausia *NUTS1* struktūrinių vienetų – net 16 – buvo Vokietijoje. Jiems prilygintos šalies Vokietijos žemės ir dar trys miestai – Berlynas, Brėmenas ir Hamburgas. *NUTS2* – tai atskiri regionai su savo vietine administracija (Airijoje, Graikijoje ir Suomijoje tokie *NUTS2* regionai savos administracijos neturi). Į *NUTS3* kate-

goriją patenka žemesnio regioninio lygmens teritoriniai vienetai. *NUTS4* ir *NUTS5* teritorinių vienetų kategorijos labai įvairios savo hierarchija ir administracinio valdymo formomis. Lietuvos teritorinė administracinė struktūra pagal šią klasifikaciją labai aiški: *NUTS1* – tai visas kraštas su sostine, *NUTS2* – apskritys su jų centrais, *NUTS3* savivaldybės. Penkiolikos ankstesnės sudėties

1 lentelė. Lietuva tarp penkiolikos ES šalių pagal *NUTS* rodiklius**Table 1.** Lithuania's place among 15 EU countries according to the system of *NUTS*

Šalis	Gyventojų skaičius 2005 m., mln.	NUTS1 skaičius	Gyventojų skaičius NUTS1, mln. gyv.	Teritorijos plotas NUTS1, tūkst. km ²	NUTS2 skaičius	NUTS3 skaičius
Airija	4,0	1	4,0	68,9	1	8
Austrija	8,0	3	2,7	28,0	9	35
Belgija	10,4	3	3,5	10,2	11	43
Danija	5,4	1	5,4	43,1	1	15
D. Britanija	60,1	11	5,9	22,0	35	65
Graikija	11,2	4	2,8	33,0	13	51
Ispanija	40,2	7	5,8	72,1	18	52
Italija	58,0	11	5,3	27,4	20	103
Liuksemburgas	0,5	1	0,5	2,6	1	1
Nyderlandai	16,3	4	4,1	10,3	12	40
Portugalija	10,5	3	3,5	30,7	7	30
Prancūzija	60,2	9	6,7	70,4	26	100
Suomija	5,2	2	2,6	169,1	6	19
Švedija	8,9	1	8,9	410,9	8	24
Vokietija	82,4	16	5,2	22,3	38	445
Lietuva	3,4	1	3,4	65,3	10	60

ES šalių ir Lietuvos teritorinė struktūra pagal *NUTS* kategorijas pateikta 1 lentelėje.

Kaip šiame kontekste atrodo Lietuva?

Pagal šalies gyventojų skaičių vienam *NUTS1* vienetui Lietuva nežymiai atsilieka nuo penkiolikos šalių vidurkio (atitinkamai 3,4 ir 4,52 mln.). Netoli vidurkio Lietuva ir pagal teritorijos plotą vienam *NUTS1* vienetui (atitinkamai 65,3 ir 68,06 tūkst. km²). Bet pagal atskiras ES šalis Lietuva gerokai centralizuota: šiuo rodikliu iš penkiolikos ji lenkia net dešimtį, atsilikdama tik nuo Airijos, Ispanijos, Prancūzijos, Suomijos ir Švedijos (1 lentelė). Turint galvoje dar ir lietuviškojo *NUTS1* centro – sostinės Vilniaus labai ekscentrišką padėtį teritorijos atžvilgiu, Lietuvą galima vadinti gana centralizuota šalimi.

Kokia reali Lietuvos perspektyva deleguoti savo miestą į kol kas dešimties *Euro City* miestų kategoriją?

Pagal nusistovėjusią metodiką šis rangas ligšiol buvo suteikiamas BJR miestui, kuris atitinka bent dvi iš trijų sąlygų: sostinė, jūrų uostas ir ne mažiau kaip 1 mln. gyventojų. Šių reikalavimų kol kas neatitinka ir vargu ar netolimoje ateityje juos galės atitikti nors vienas Lietuvos miestas. Sostinė Vilnius – ne jūrų uostas ir be realių perspektyvų išaugti pusantrą karto – iki milijono gyventojų. Kaunas neatitinka nė vieno iš trijų reikalavimų. Jūrų uostui Klaipėdai irgi nėra perspektyvų gauti

antrąjį „balą“: sostinės statuso ji nepaverš iš Vilniaus, nerealaus jai ir milijonas gyventojų.

Taigi, ko gero, vienintelė galimybė – kombinuotas urbanistinis darinys.

Lietuvoje yra susiklosčiusi unikali ir beprecedentė miestų dvynių – Vilniaus ir Kauno – situacija. Nenumaldomai veikiant anksčiau aptartiems urbanistinės gravitacijos dėsniams tarp abiejų polių platumos geografinė ašimi vyksta intensyvūs apykaitiniai mainų procesai, švytuoja priešpriešiniai darbo jėgos srautai. Darbo jėgos rinkos, paklausos ir pasiūlos procesai, prekybos žemės sklypais ir gyvenamosios statybos dinamika jau dabar akivaizdžiai rodo, kad Vilniuje ir Kaune – abiejuose ašies galuose – formuojasi kokybiškai naujas darbo ir gyvenamosios vietos pasirinkimo modelis – gyventi viename, dirbti kitame mieste. Nėra jokios abejonės, kad, gerėjant susisiekimui tarp abiejų miestų, tobulėjant viešajam transportui, didėjant jo greičiams ir trumpėjant kelionės laikui, šis procesas dar labiau intensyvės. Ir ne tik abiejuose poliuose, bet taip pat ir visame tarpumestyje. Universalus, savaimingas ir nesustabdomas vyksmas, jeigu jo niekas nereguliuos, skatins urbanizuotos linijinės struktūros vystymąsi su visomis teigiamomis ir neigiamomis pasekmėmis. Jei nebus skubiai ir neatidėliotinai imtasi efektyvių urbanistinių, administracinių, teisinių bei techninių priemonių, transportinė jungtis

2 lentelė. Didžiausio ir antrojo pagal dydį miestų gyventojų skaičiaus proporcija kai kuriose Europos šalyse
Table 2. Share of two biggest cities according to their size in some European countries

Šalis	Didžiausias šalies miestas	Antrasis pagal dydį šalies miestas	Antrojo pagal dydį miesto gyventojų skaičius		
		gyv. skaičius 2005 m., tūkst.	pavadinimas	gyv. skaičius 2005 m., tūkst.	%
Airija	Dublinas	1 000	Korkas	195	19,5
Austrija	Viena	1 500	Grasas	216	14,4
Danija	Kopenhaga	1 100	Orhuzas	224	20,3
D. Britanija	Londonas	7 600	Glazgas	1100	14,4
Islandija	Reikjavikas	113	Koupavoguras	26	23,0
Kroatija	Zagrebas	694	Splitas	176	25,0
Latvija	Ryga	690	Daugpilis	113	16,3
Makedonija	Skopjė	470	Kumanovas	104	22,1
Rumunija	Bukareštas	1 900	Jasai	318	16,7
Serbija	Belgradas	1 100	Novi Sadas	192	17,4
Vengrija	Budapeštas	1 700	Debrecenas	211	12,4
Lietuva	Vilniaus ir Kauno dvimiestis	1 040	Klaipėda	194	18,7

gali tapti abipus ištaisai užstatytu tarp miestiniu koridoriumi, o tai, kaip rodo pasaulinė patirtis, yra visapusiškai vengtina blogybė. Tik iš atskirtų vienas nuo kito miestų, miestelių ir gyvenviečių, sujungtų magistralėmis lyg karoliukai, suverti ant siūlo į vėrinį, gali formuotis optimali dvimiesčio plano struktūra.

Metropolizacijos oponentai baiminasi, kad vystant dvimiestį Lietuvoje atsirastų didelė disproporcija tarp jo ir pagal dydį tapusios antruoju krašto miestu – Klaipėdos. Tokie būgštavimai neturi pagrindo. Kaip matyti iš 2 lentelės, dvylikos (iš 41) Europos šalių didžiausio ir antrojo pagal gyventojų skaičių miesto santykinis dydis artimas eventualiam Lietuvos atvejui.

Globalizacija įsakmiai skatina vietines ir nacionalines ekonomikas restruktūrizuoti. Naujų technologijų įsigalėjimas jose kartu su siekiu likti konkurencingomis, nepralaimėti (išsilaikyti) vietiniame ir globaliame lygmenyje sukuria naujas ekonominio vystymosi galimybes. Tipologiškai giminingi miestai greitai ima ne tik siekti klestėjimo, bet ir konkuruoti tarpusavyje.

Viena siūlomų hipotezių – Vakarų pavyzdžiu būtina kurti tvirtus ekonominius ryšius tarp didžiųjų Lietuvos miestų, siekiant, kad išilgai šių tarp miestinių trasų susikurtų konkurencingos intensyvių ekonominių procesų zonos. Reikia nepamiršti, kad socialinės erdvės bei miestų konkurencija ir kartu bendradarbiavimas (kooperacija) yra neišvengiamas šiuolaikinės laisvosios rinkos ekonomikos bruožas.

Pastaruoju metu pasaulinėje regioninės politikos teorijoje greta W. Christallerio propaguotos „centrinių vietų“ dispersinės plėtotės, prioritetinio *lokalių centrų* vystymo sampratos (kuri, beje, Lietuvoje nuo seno turi atkaklių šalininkų) egzistuoja naujesnė nuosekli idėja tarpusavyje jungti ne vien tik kompanijas, bet pirmiausia ir labiausiai miestus bei miestelius į policentrinių ar bipolinių jungčių sistemas, jas savo ruožtu į regionus (euroregionus), o pastaruosius, iš-tisas šalis – į Europos Sąjungą. Tokių tinklų, ryšių, išreiškiančių tiek vertikalųjį, tiek horizontalųjį bendradarbiavimą (kooperaciją) lokaliu, nacionaliniu ir tarpnacionaliniu mastu formavimas šiandien tampa ekonominių procesų globalizacijos būtinybe, konkurencinio pranašumo siekiu.

Stiprų postūmį kiek regioniniu, tiek nacionaliniu lygmeniu kurti šią seniai žinomą sistemą suteikė ES vykstantys ekonominės globalizacijos procesai. Tarp didelių kaimyninių miestų nacionalinėje apgyvendinimo sistemoje savaimingai susikuria vadinamosios subsistemos, susidaranti išilgai su techninės infrastruktūros gijomis, upių arba didelių akvatorių krantuose. Vis labiau populiarėja naujos gyvenviečių, miestų ir regionų sampratos, kuriose vyrauja bipolinės sistemos, grindžiamos sudvejintų sistemų sinergetiniais⁵ santykiais ir kuriančios daugiau ar mažiau integruotus organizmus.

⁵ Sinergija – kooperuota veikla, kuri leidžia sukurti efektyvesnę rezultatą nei tas, kurį sukuria du atskiri ir nepriklausomi veiksniai.

Kas yra bipolinė gyvenviečių sistema? Kaip nurodyta literatūroje, bipolinė sistema susideda iš dviejų kaimyninių metropolinių arealų, pasižyminčių panašiu ekonominiu potencialu ir atliekančių sąlygiškai panašias funkcijas geografinėje erdvėje. Bipolinių sistemų centrai priklausomai nuo jų dydžio ir vaidmens krašto gyvenviečių sistemoje gali būti metropoliniai arealai, regionų centrai, rajonų centrai arba ekonominio augimo centrai, vykdančios subregionines, labiau nei vietines ar vietines funkcijas. Šių sistemų funkcionavimui būdingas nuolatinis pulsavimas tarp monocentrinų ir policentrinų struktūrų. Metropolinių arealų jungimasis į policentras ar bipoles sistemas suaktyvėjo paplitus idėjai kurti tvirtus geopolitinius darinius, sugebančius būti konkurencingais globaliu mastu ir skatinti ekonominį konkretaus regiono augimą. Labai svarbi šių darinių savybė – orientuotis į užsienio investuotojų pritraukimą, pažangių technologijų diegimą, naujų darbo vietų kūrimą ir darnią konkretaus arealo raidą.

Pasak lenkų mokslininkės prof. Danielės Šymanskos (Daniela Szymańska), nagrinėjančios urbanistinių jungčių problemas [5], apie savaiminį bipolinės sistemos formavimąsi liudija šie simptomai:

- funkcijų, susijusių su valdymu ar administravimu, atsiskyrimas, kai vienas iš polių yra apibūdinamas kaip aukšto ekonominio išsivystymo lygio, o kitas yra prestižiškesnis ir istoriškai svarbesnis: tokios struktūros modelis yra Nyderlandai, kurių parlamentas turi būstinę Hagoje, o karališkoji rezidencija yra įsikūrusi Amsterdame;
- vadinamųjų technologinių kanalų funkcionavimas: pavyzdžiui, Ranstas (Nyderlandai), Esenas – Dortmundas (Vokietija), Lilis (Prancūzija) – Kortreikas (Belgija), Legnica–Glogova (Lenkija) ir kt.
- pasienio miestų, atskirtų nacionalinėmis ribomis, kooperacija kaimynystės principu: Kopenhaga–Malmė, Bratislava–Viena, Narva (Estija)–Ivangorodas (Rusija) ir kt.

Ar darnioji plėtra – bekompromisė panacėja?

XX a. devintajame dešimtmetyje suaktyvėjo globalizacijos procesas; išaugo pasaulinė rinka, ji tapo atviresnė ir tai teikė naujų galimybių. Didžiosios aglomeracijos ir didmiesčiai tapo natūraliais finansinės koordinacijos ir nukreipimo centrais, mazgais, kuriuose buvo planuojama ir iš kurių buvo valdoma naujoji ekonomika. Palyginti su septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiu padidėjo žinių, inovacijų ir didėjančio produktyvumo

vaidmuo. Įvyko poslinkis nuo standartinių, masinės kiekybinės prekių gamybos ir patarnavimų prie individualizuotos, pagal užsakymą gaminamos produkcijos; gamybos lankstumas akcentuotas labiau nei gamybos mastas ir trumpesnė gamybos ciklų trukmė. Mažėjo beatodairiškų kapitalo pertekliaus siekių reikšmė, augo socialinės infrastruktūros, švietimo ir inovacijų vaidmuo. Kaip kontrastas kapitalui didėjo ir tebedidėja žmogiškojo faktoriaus – vadybos, „komandos dvasios“, naujų darbo vietų kūrimo, bendrojo ir profesinio švietimo svarba. Pradėtas netgi vartoti naujas *dematerializacijos* terminas, kas reiškė mažesnę žaliavos medžiagų kiekį gamybos vienetui ir didėjančią technologijos, gamybos ir logistikos integraciją.

Šiomis sąlygomis diametraliai išsiskyrė mokslininkų nuomonės dėl darbo vietos ir erdvės reikšmės šiuolaikinėje bendrosios organizacijos teorijoje. Vieni jų ėmė įrodinėti, kad technologijų naujovės ir telekomunikacijų vystymasis menkina darbo vietos ir erdvės reikšmę, kiti (beje, jų yra daugiau) teigia, kad vieta (lokacija) tebėra esmingai svarbi ir naujajame organizacijos erdviniame modelyje. Sutelkta lokacija (tiek aglomeracijoje, tiek šalia jos, o ne geografiškai išbarstyta ekonominių operacijų rinkinys) yra lemiamą centralizuotų funkcijų ir operacijų plėtros, centralizuoto valdymo sąlyga [6]. Tiesioginių ryšių tarp žmonių (*face to face*) galimybės verslo santykiuose yra nepakeičiamos ir nepralenkiamos [7] Taigi nenumaldoma globalizacija yra metropolijų susidarymą generuojanti jėga, kaip priešprieša marginalizacijai – nuošalėjimui, provincialėjimui, virtimui užkampiu.

Taigi teritoriniuose (urbanizaciniuose, miestodaros) reiškiniuose lyg ir blanksta Gro Harlem Brundtland 1987 m. pasiūlytos ir dvidešimt metų šventraštiškai puoselėtos darniosios plėtotės (*sustainable development*)⁶ [8] idėja. Dabar ekonomikos efektyvumas laikomas svarbesniu veiksniu nei jos lyginimo (lygiaivos principu) politika. Vakaruose tai vadinama keliu labiau į galimybių stiprinimą nei į silpnumo palaikymą (*strengthen the opportunities rather than to support the weakness*) [*ibidem*].

⁶ Lietuviški atitikmenys talpiam terminui *sustainable development*, autoriaus nuomone, galėtų būti trys: *tvarioji plėtra* – kalbant apie sąsajas su gamta ar jos komponentus, *darnioji plėtra* – kalbant apie ūkio šakų sąsajas su socialiniais procesais ir *subalansuota plėtra* – kalbant apie ekonominius-finansinius procesus.

Išvados

1. Didžiausius Europos metropolinius regionus, patenkančius į pirmąjį pasaulio šimtuką, charakterizuoja ne vien didelis demografinis ir darbo vietų potencialas, bet ir strateginio mazgo situacija bei vaidmuo daugiasluoksniame gamybos, finansų ir įvairių tarptautinių institucijų tinkle.
2. Galiojančios ES struktūrinių teritorinių vienetų (NUTS) sistemos požiūriu Lietuva priklauso teritoriškai ir administraciškai centralizuotų valstybių grupei; šią padėtį komplikuoja dar ir nepalanki – labai ekscentriška sostinės Vilniaus geografinė padėtis šalies teritorijoje.
3. Globaliosios ekonomikos pokyčiai pastaruoju dešimtmėčiu išryškino tendencijas, bylojančias, kad gamybos ir intelektualiosios veiklos metropolizacija, transporto, energetikos bei informacijos kanalų gijomis sujungtų miestų potencialų sinergetinė sąsaja yra efektyvesnė nei teritorijoje dispersiškai, tolygiai išbarstytų pavienių lokalių centrų sistema.
4. Per pastaruosius dvidešimt metų globalioje ekonominėje regionų geografijoje įsivyravusi situacija sukėlė abejonių, ar 1987 m. Gro Harlem Brundtland pasiūlyta darnioji plėtra (*sustainable development*) yra vienintelė nenuginčijama ir be išlygų pozityvi regionų socialinės-ekonominės plėtotės alternatyva.

Sąvoka *plėtra* reiškia reguliuojamą raidos procesą aplinkai ir visuomenei palankia kryptimi, o raida – savaiminę kaitą (tiek teigiama, tiek neigiama prasme).

Literatūra

1. JUSSI, S. JAUHAINEN. *Introduction to Geography of the Baltic Sea Region* [žiūrėta 2007 01 10]. Prieiga per internetą <<http://www.oulu.fi/geography/opetus/syksy2003/baltic.pdf>>
2. *Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung*, BBR, 2000.
3. Градостроительство и территориальная планировка, в кн. *Понятийно-терминологический словарь*. Минск: Минсктипроект, 1999.
4. *Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010*. Levinson+Johnsen+Johnsen, Copenhagen, 1994.
5. SZYMAŃSKA, D. *General comments for DEFRIS Project and evaluation of the quality of statistical data to be used in DEFRIS Project*. Torun, 2004.
6. *Globalization and marginalization. What is new and what is old in the late 90?* [žiūrėta 2007 01 10]. Prieiga per internetą <<http://web.bk.tudelft.nl/urbanism/alfa/researchframework.htm>>
7. VANAGAS, J.; GRABYTĖ-BEČIENĖ, K. Metropolinių regionų ir centrų formavimosi sąlygos. Vilniaus ir Kauno dvimiesčio atvejis. *Urbanistika ir architektūra*, 2003, t. XXVII, Nr. 3, p. 119–125.

8. TIŠKUS, G. Apie erdvinį planavimą ir kitas sąvokas. *Naujienuos* (Lietuvos architektų sąjungos informacinis leidinys), Vilnius, 1999, Nr. 4–5.

PROCESSES OF METROPOLIZATION IN THE TERRITORY PLANNING DOCTRINE OF THE EU AND LITHUANIA

J. Vanagas

Abstract. The paper is devoted to the analysis of the main contemporary notions of metropolization in the doctrine of the EU, its development, pluses and minuses and to the consideration of the present processes taking place in this respect in modern-day Lithuania.

In the beginning the author widely points to the main terms, such as metropolis, region metropolitan region, and shortly reviews the history of the EU, its territory planning principles. He reveals the early roots of these conceptions found in the works of utopian thinkers – Sir Thomas More, Robert Owen – productively continued in the territory planning blueprints of the 19th century accomplished by A. Soria y Mata and E. Howard. An important stage of modern regional planning, paving the way to the later EU steps in this sphere, were wide-scale planning projects of the early decades of the 20th century and especially post-war regional programmes like Great London development. All these achievements of the past in regional planning enabled to arrive at an idea of uniting efforts on a European scale which took place in 1970 and to proclaim the Europe's Regional Planning Chart seventeen years later. The prominent Maastricht Treaty signed in 1992 finally balanced the interests of the whole Europe and laid down the fundamentals of its “common home”.

The regional situation in Lithuania, as in all the new EU member states, is rather multipartite. Its greatest drawback is lack of its own representative in the highest echelon of the Baltic Sea Region urban categories – in the composition of cities officially included into the list of the so-called *European Cities*. This status provides the most prestigious situation and evident advantages in the international urban network as well as in the interconnection relations and cooperation of the largest metropolies. Eventually the grade of *Euro City* presents as if an important “gate” to the wide field of various beneficial actions overgrowing national borders. The author reports his position towards Lithuania's abilities “to delegate” its representative to the top of the BSR city hierarchy.

According to the arguments given in the paper, an exclusive chance to achieve this international appreciation is through employing a unique and unprecedented situation of the country, namely, existence of the twin cities of Vilnius and Kaunas, similarity of their size and typological feature, their close many-sided cooperation, distinction by intensive oncoming commuting flows and so on. Studies of labour market show that in this spontaneous urban belt a qualitatively new model of “job-residing” location comes into being: to settle in one city and to work in the other one. Together with improving communication between these cities and mounting traffic rate, this process will certainly flourish. By a reasonable regulation and stimulation of these spontaneous processes, a great combined metropolitan unit (“*dipolis*”) containing Vilnius and Kaunas can be formed.

Inexorable processes of globalization definitively stimulate necessity to shake-up local and national economies, to revise essentially inveterate principles of territory planning. Processes taking place globally within the last decades show unceasing trends to join cities, towns and townships network into united polycentral or bipolar systems along the main communication channels. A model of concentrated location of urban units (as the opposite to their geographically dispersed, gradually developed network suggested by W.Christaller) seems to be more rational and advantageous in numerous aspects.

Therefore, resuming all these considerations, a new essential question arises: is the idea of *sustainable development* formulated in 1987 by Gro Harlem Brundtland the only and undisputed alternative in territorial development?

Keywords: metropol, region, metropolitan region, Euro City, dipolis, sustainable development.

JURGIS VANAGAS

Dr Habil, Prof Eemeritus, Dept of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Trakų g. 1/26, LT-01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: jurgis.vanagas@ar.vgtu.lt

Projects: numerous projects of regional and town planning, 4 master plans of Lithuanian towns; idea, concept and vision of Vilnius and Kaunas urban unit (“dipolis”). Membership: foreign member of Byelorussian Academy of Architecture; member and expert of twelve international and national institutions and organizations; head of “Vilnius and Kaunas Dipolis Promoters’ Society”. Honorary awards: holder of an order “Officer Cross for Merits for Lithuania”, Merited Architect of Lithuania; winner of National Science Award; “Knight Cross” of Lithuanian Union of Architects, winner of several competitions of urban planning and architectural design. Publications: author of more than 300 research papers and publicistic articles published in twelve languages; 1 monograph, 3 textbooks (one of them – “Urban Theory” – was awarded with a premium in the Lithuanian State Competition of Educational Literature); 2 analytic reviews; co-author of 4 monographs; author of more than 20 works of applied scientific research. Research interests: regional and urban planning, architectural design, urban theory, urban sociology, architectural criticism and publicizm.